

NEVELÉSTÖRTÉNET ÉS PEDAGÓGIA

Szabolcs Éva

Eötvös Loránd Tudományegyetem Neveléstudományi Tanszék

A neveléstörténet mint tudomány és mint a tanárképzési stúdiumok egyike új helyét keresi a pedagógia mozgalmas és változó világában. Hazai és nemzetközi vonatkozásban egyaránt azt látjuk, hogy a kutatók szükségét érzik e tudományterület szélesebb kitekintésen nyugvó meghatározásának. Ennek átgondolásához szeretnék hozzájárulni néhány hazai és külföldi szakember által felvetett, a neveléstörténet tárgyát, szerepét, a pedagógia tudományrendszerében elfoglalt helyét érintő probléma körüljárásával.

Az utóbbi évtizedekben hazánkban a neveléstörténet művelése hagyományosan a következő témakörök alapján történt:

- a pedagógia elméletének alakulása a nagy pedagógusok gondolatainak tükrében,
- a nevelési intézmények kialakulása, működése,
- a nevelés mindennapi gyakorlata.

Nemcsak a tankönyvek, jegyzetek sugallták ezt a tematikus felosztást (*Jóború, Mészáros, Tóth és Vág, 1977. I. fejezet*), de a kutatott témák többsége is egyértelműen besorolható volt e három témacsoport valamelyikébe, leginkább az intézmény- vagy iskolatörténet tematikájába. További tagolást eredményezett az egyetemes és magyar neveléstörténet sokszor a tanárképzés tantervi felosztásában is elkülönült tárgyalása.

Azok a hazai dokumentumok, amelyek e neveléstörténeti tradíció valamilyen szintű értékelését, esetleg újragondolását célozzák, csak részben kínálnak új tájékozódási pontokat (*Mészáros, 1991; Komlósi, 1992*).

Mindenekelőtt nem tisztázzák azt a fogalmi rendszert, amelyben a nevelés, a pedagógia és a történelem egymásra vonatkozó definiálása kínál fogódzót a neveléstörténet értelmezéséhez, hiszen nem tagadható, hogy erre hatással van az, ahogyan a pedagógia mint tudomány, mint kutatási terület meghatározza önmagát. Ebben a tekintetben a legátgondoltabb *Zibolen Endre* egy tanulmánya, amely a neveléstörténet szóhasználat helyett a pedagógiatörténet vagy a történeti pedagógia kifejezését javasolja, azzal az indoklással, hogy a pedagógia „az általános szóhasználatban egyaránt jelenti a tárgyunkra irányuló *reflexiót*, az *elméletalkotást*, valamint a nevelést mint átfogó *hatásrendszert*, mindenek előtt az ebben központi helyet elfoglaló célirányos tevékenységet...” (*Zibolen, 1992. 30–39. o.*). E gondolatmenetben a „történeti és szisztematikus pedagógiára oszló neveléstudomány történeti aspektusán belül egyrészt a pedagógiai eszmélkedés (gondolkodás), másrészt a gyakorlat (a nevelés és művelődés) terén folyó tevékenység időbeli alakulásának területét” (*Zibolen, 1992*) különbözteti meg. Látható tehát, hogy a nevelés-

történet fogalmának tisztázását mélyen érinti a neveléstudomány meghatározása. Azt is jelzi ez a gondolatmenet, hogy a neveléstörténetnek a pedagógia „főfogalmaiból” történő levezetése nem egy zárt tudományterületet fog át, hanem kapcsolódási pontjai (gondolkodás- és művelődéstörténet) interdiszciplináris jellegét erősítik.

Más szempontok alapján, más terminológia fonalán közeledik a neveléstörténet értelmezéséhez Nagy Péter Tibor (1991). Olvasatában a neveléstörténet kétféle témakörre bontható: a pedagógiai gondolkodás története, a gyerekről vallott felfogás változatai illetve a szélesen értelmezett oktatáspolitikai története. Ez utóbbi esetében egyenesen olyan paradigmaváltásról beszél, amely e tágran értelmezett oktatástörténetet egy interdiszciplináris tudományként írja le. Míg Zibolen Endre felfogása a pedagógia hagyományos, filozófia-közeli kapcsolatai irányába tágítja a neveléstörténet tárgyát, Nagy Péter Tibor „az oktatás, a nevelés és a szocializáció komplex valósága” koordinátákat használja a múlt vizsgálatára, és ezzel a szociológia felé nyitja a neveléstörténet általa művelt szegmentjét, az oktatástörténetet.

A történet- és társadalomtudományok fejlődése, a pszichológia problémacentrikus látásmódja is hatással van a neveléstörténetre, és annak interdiszciplináris jellegét erősítik.

A *történettudományok* felől érkező impulzusok mind tartalom mind módszer tekintetében sokat jelentettek. A neveléstörténet érdeklődési körének kiterjedése szorosan összefügg a francia Annales-kör képviselői, pl. Lucien Febvre és March Bloch által megfogalmazott „totális” történeti kutatás igényével. (Leon, 1985) Ugyancsak tudományterületünk terjeszkedését eredményezte, hogy a „történelem csendjének” kutatása, a régmúlt korok emberének gondolatvilága az érdeklődés előterébe került, és olyan típusú mentalitástörténeti munkákat eredményezett, mint például Philippe Ariès ismert család- és gyermekkortörténeti dolgozatai (Ariès, 1987). Ez a fajta történeti kutatás az írott források módszertanilag más elemzését igényli, és sokszor jut olyan következtetésekre, amelyek újszerűségükkel vitát indítanak az adott kérdéstről.¹

Megnőtt a biográfiai kutatások szerepe is. Ez összefüggésbe hozható azzal a történeti látásmóddal, amely az emberekről szóló híradással azonosítja a történelmet, emberi közelképeken keresztül érzékelteti a mindennapok történelmét. A neveléstörténet vonatkozásában ez a biográfiai kutatás nem elsősorban a jól ismert, híres pedagógusok, elméletalkotók életének bemutatását jelenti, hanem olyan személyek teljességre törekvő portréjának megrajzolását, akik talán háttérfigurának számítanak valamilyen pedagógiai összefüggésben, de éppen ezért életútjuk, személyiségük alkalmas a mindennapok – és a kutatók olvasatában ez a lényeg – bemutatására (Smith, 1992).

A *társadalomtudományok* hatása is jól kimutatható a neveléstörténet tárgyi és módszerbeli változásaiban. A társadalmi csoportok viselkedésének leírására alkalmazott statisztikai módszerek a szociológia kelléktárából kerültek a pedagógiai történelem kutatási módszerei közé. A kollektív attitűdök áthagyományozásának vizsgálata érint olyan kérdéseket, amelyek a neveléstörténet tárgykörébe tartoznak. A Nagy Péter Tibor által említett irányú szociológiai kötődés mellett komoly érdeklődés mutatkozik demográfiai tren-

¹ A gyermekfelfogásról az Ariès nyomán kibontakozott vitához sok adalékot szolgáltat Linda A. Pollock (1983) és Barbara Finkelstein (1984).

dek, születési -halálozási mutatók, család-foglalkozás típusok vizsgálata iránt (*Schnell*, 1987). Külön módszereket alakít ki magának az ún. „life-course” kutatásokra koncentrálnó irányzat, amely az egyén-család-társadalom történet- és gazdaszociológiai vizsgálatával foglalkozik (*Hareven és Masaoka*, 1988).

Egyre több olyan történeti kutatással találkozunk, amely a pszichológia, közelebbről a pszichoanalízis valamilyen elméleti keretét igyekszik felhasználni történeti folyamatok, jelenségek, élethelyzetek vizsgálatához. A neveléstörténetet ezekből különösen az olyan vizsgálatok érintették, amelyek eszközként szolgáltak az egyéni, gyermekkori fejlődés, a magánélet és a társadalmi tevékenység közötti kapcsolat értelmezéséhez (*Hunt*, 1970; *Szabolcs*, 1990).

A legelfogadottabb alap az ilyen típusú kutatáshoz *Erikson* pszichoszociális fejlődélmélete. (*Erikson*, 1991.) Ellentmondásaiban is nagyhatású *Lloyd deMause* pszichohistóriai megközelítése a különböző korok felnőtt-gyermek kapcsolatának magyarázatához.² Azok a kutatók, akik a pszichohistóriai szemlélettel igyekeztek és igyekeznek a történeti vizsgálódás tárgyává tenni a gyermek fejlődését, szintén az önálló család – és gyermekortörténet tartalmi és módszertani specialitásait bővítik.

E társtudományok eredményei azonban csak akkor válhatnak a neveléstörténet építőköveivé, ha alkalmazásukkal párhuzamosan a neveléstörténet a pedagógia tárgyával és fogalmával összefüggésben is igyekszik meghatározni önmaga mozgásterét. Ez a mozgáster – mint látni fogjuk – tágul, mert a legtöbb esetben a nevelés fogalmának egy olyan értelmezésével dolgozik, amely túlmegy egy intézményközpontú, az iskolázatásra koncentrálnó felfogáson és a szocializációs folyamat irányába tolja el a vizsgálódást. A neveléstörténet szempontjából ez azért is indokolt, mert a régmúlt korokban az intézményes nevelés szerepe és jelentősége jóval kisebb volt. A nevelés mint kulturális értékátörlesztés nemcsak az iskolai keretek között folyó ismeret- és értékátörlesztést jelenti, különösen nem olyan történeti időszakokban, amikor generációk nőttek fel célirányosan megtervezett, intézményes nevelés nélkül. Nem meglepő tehát, ha a nevelésnek egy ilyen szempontú felfogásából kiindulva próbálják a kutatók megfogalmazni a neveléstörténet feladatait, törekvéseit.

Jól illusztrálja ezt a felfogást egy amerikai kutató gondolatmenete. A pedagógiáról való gondolkodás és az intézményes nevelés történeti alakulásának példáján érzékelteti, hogyan vált a nevelés kérdésköre szisztematikus vizsgálat tárgyává.

A hagyományos európai gondolkodásmódban a neveléssel, a pedagógiával kapcsolatos kérdések a tradíciókban gyökereztek, és spekulatív módon igyekeztek e kérdésekre választ adni. A válaszadók általában olyan emberek voltak, akik más tudományterületek már jeleskedtek, tekintélynek számítottak (pl. *Montaigne*, *Locke*, *Kant*). Tudásuk feljogosították őket arra, hogy pedagógiai kérdésekben is véleményformáló szerephez jussanak. Az iskola tömegessé válásával (ennek okait itt most nincs mód felsorolni) azonban új pedagógiai, tanítási koncepciók születtek, amelyek rendszeres, kritikailag vizsgált, egyszóval a modern tudományosság kritériumainak megfelelő pedagógiai

² *Lloyd deMause* munkásságának gyermekortörténeti szempontból történő bemutatását lásd: *Szabolcs*, 1990. A pszichohistória tudományterületén belüli jelentőségéről ír *Botond Ágnes* (1991).

kutatást igényeltek. Ettől az időszaktól kezdve válik szinte kizárólagossá a nevelés fogalmának olyan használata, amely elsősorban az intézményes nevelést, iskoláztatást jelent (Johanningmeier, 1992).

E kettős nevelés-felfogás történeti genezisének tudatosítása alapján határozza meg a szerző a neveléstörténet tárgyát: bármi, ami az emberek nevelésével kapcsolatos, ami intézményi formát ad a nevelés céljainak, ami az iskola és a társadalom kapcsolatára vonatkozik (Johanningheimer, 1992). E tematikai mező tehát magában foglalja azokat a pedagógiai történeteket is, amelyek az iskolán kívül jelennek meg. Kicsit szakszerűbb megfogalmazással, de hasonló szándékú meghatározással találkozunk egy másik szerzőnél is: pedagógiai múltunk magában foglal minden olyan összefüggést, amely formális vagy informális tanulásra utal (Smith, 1992).

Ugyancsak a nevelés fogalmának elemzése alapján kívánja a neveléstörténet újraértelmezését egy spanyol kutató. A nevelés nem más, mint a komplex művelődési és társadalmi folyamatok része. Indokolt tehát, ha ennek történeti kutatása nem korlátozódik csak az iskolai nevelés különböző aspektusaira (Sola, 1992). Dolgozatában ezt a nézetet megtámogatja a történet- és társadalomtudományok itt felhasználható eredményeivel, és így neveléstörténet felfogása egy ténylegesen interdiszciplináris tudományterületet határoz meg, amely alkotó módon integrálja a mentalitástörténeti, a kollektív viselkedésre vonatkozó kutatások módszertani és tartalmi elemeit, hogy ezek segítségével „szalonképessé tegye” azt az eddig elhanyagolt nevelés-fogalmat, amely sokkal tágabb, mint a hagyományos, intézménycentrikus felfogás, és a szocializáció fogalmához áll közel.

A szocializáció történeti alakulásának vizsgálataként értelmezi a neveléstörténetet egy német kutató. A következő felsorolás a teljességre törekvő igényével veszi számba azokat a területeket, amelyek e felfogás szerint a neveléstörténet tárgykörébe tartoznak:

1. a közoktatási rendszer „politikai gazdaságtana” történeti szemszögből, történeti szociológia, történeti szociálpszichológia, a történeti antropológiai pedagógiai vonatkozásai,
2. a tankönyvek, tantervek, oktatási segédanyagok története, a gyermekirodalom története, a gyermek-szülő/pedagógus kapcsolat története,
3. az egymásra következő generációk „működése”,
4. a nevelésnek a társadalomfejlődésre gyakorolt befolyása,
5. történeti pszichológia,
6. a pedagógia történetének kritikai, tudományos vizsgálata,
7. a társadalmi, gazdasági, technikai, szellemi, kulturális és intézményi változások többszempontú integrálása.³

Látható, hogy ez a felsorolás gyakorlatilag magában foglalja az eddig ismertetett újíto törekvéseket, irányzatokat. Talán csak a tantervek történetéről nem esett szó, pedig curriculum-történet néven jelen van a főbb neveléstörténeti irányzatok között. Abból a feltételezésből kiindulva, hogy a neveléstudomány hagyományosan két fő irány, a pedagógiai gondolatok és a közoktatási rendszerek tanulmányozásával foglalkozik, illetve a neveléstörténet ezek időbeli alakulását és kapcsolatát vizsgálja, a curriculum-történet

³ Ulrich Hermann gondolatmenetét ismerteti Marc Depaepe (1983).

művelői mintegy összekötő kapocsként tekintik tárgyukat a két említett irány között. Értelmezésük szerint ugyanis a pedagógiai gondolatok a tantervekben realizálódnak (Gundem, 1992). Az iskoláztatás tartalmának vizsgálata tehát képes az intézményes nevelés összes fontos problémáját feltárni egy bizonyos szemszögből, és ez igaz a történeti síkban is. Ez a következtetés nagyban támaszkodik a 70-es években elterjedt curriculum-kutatásokra és azok kiterjesztését jelenti a történelem dimenziójában. Több egyszerű tanterv-történetnél, mert a curriculum-fogalom jelentése is szélesebb, mint a tanterv. Ennek a logikának a mentén hozható fedésben a curriculum-történet és a neveléstörténet, és ebben a felfogásban illeszthető be az ismertetett szocializáció-történeti keretbe.

Hasonló szellemben próbál egy érvényes neveléstörténet-fogalmat kidolgozni egy lengyel kutató. Definíciók összehasonlításával és egymásra vetítésével dolgozik: mind a nevelés, mind a történelem értelmezésére felvonultat különböző meghatározásokat. Látványosan esetleges ezek kiválasztása, de kiindulása elég széles alapokon nyugszik ahhoz, hogy ne lehessen prekoncepcióval vádolni. A nevelés fogalomértelmezését egy olyan tartományban végzi, amely *Durkheim* és *Dewey* szociológiai felfogásához áll közel, a történelem pedig a múltjelen-jövő összefüggésrendszerében kap értelmet, és nem kizárólag az izolált múlt leírása és magyarázata. Az ebből levezetett neveléstörténet-meghatározás: a nevelés retrospektív kezelése, különös tekintettel a múlt társadalmi, politikai fejleményeire, valamint a múlt filozófiai, pedagógiai gondolkodásmódjára, pedagógiai kutatási tevékenységére (*Majorek*, 1992). Az így kapott neveléstörténet-meghatározás is jóval szélesebb, mintha csak az intézményes nevelés összefüggéseiben gondolkodnánk.

Az eddigiekből úgy tűnik, hogy a neveléstörténet „régii” és „új” irányzatainak választóvonalát a nevelés fogalmának kiterjesztett, a szocializáció meghatározásához közelítő értelmezésében kell keresnünk. Kétségtelen, hogy a szocializáció történetének vizsgálata mind tartalmi, mind módszertani szempontból felfrissülést jelentett a neveléstörténeti kutatásokban, és mennyiségileg is túlsúlyban vannak az ezt a nézőpontot tükröző munkák. Befejezésül érdemes azonban idézni egy angol historiográfiai munkát, amely éppen az árnyaltabb megítélés céljából szemléli végig az utóbbi évek angol neveléstörténeti irodalmát, és arra a következtetésre jut, hogy régi és új szembeállítás nem feltétlenül az egyedüli szempont a neveléstörténeti kutatások besorolásakor. Az általa kínált aspektus is gyümölcsöző gondolatsort indíthat el: szerinte az angol neveléstörténeti munkák nagyrésze reakció az angol közoktatás-politika éppen aktuális irányzataira (*Cunningham*, 1992). A témaválasztás és a jelen problémáinak korrelációja nem elhanyagolható tényező témánk szempontjából sem.

E rövid áttekintés a figyelemfelkeltést szolgálja. Jelzi azt a széles spektrumot, amelyben a neveléstörténet elméleti problémái felvetődnek. Mindenképpen hasznára válna tudományterületünknek, ha hazai kutatói nagyobb figyelmet szentelnének azoknak az elméleti kereteknek, amelyekben neveléstörténeti kutatásaik mozognak.

Irodalom

- Ariès, Ph. (1987): A gyermek és a családi élet az ancien régime korában. In: Ariès, Ph.: *Gyermek, család, há-
lál*. Gondolat, Budapest. 9–317.
- Botond Ágnes (1991): *Pszichohistória*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Cunningham, P. (1989): Educational History and Educational Change: The Past Decade of English Hi-
storography. *History of Education Quarterly* 29. 1. sz. 77–94.
- Depaepe, M. (1983): *On the Relationship of Theory and History in Pedagogy*. Leuven University Press. 60–63.
- Erikson, E. H. (1991): *A fiatal Luther és más írások*. Gondolat, Budapest.
- Finkelstein, B.: Incorporating Children into the History of Education. *The Journal of Educational Thought*, 18.
1. sz. 1984.
- Gundem, B. B. (1992): Notes from a Research Project into the History of Curriculum: Curriculum Guidelines
in Norway. In: Working Papers ... 67–88.
- Hareven, T. és Masaoka, K. (1988): Turning Points and Transitions: Perceptions of the Life Course. *Journal of
Family History*, 13. 3. sz.
- Hunt, D. (1970): *Parents and Children in the History*. The Psychology of Family Life in Early Modern France.
Basic Books, New York.
- Jóború Magda, Mészáros István, Tóth Gábor és Vág Ottó (1977): *Neveléstörténet*, Tankönyvkiadó, Budapest.
- Johanningmeier, E. (1992): *The History of Education as a Teaching Subject: Its Nature, Purposes, and
Methods*. In: Working Papers ... 99–115.
- Komlósi Sándor (1992): A neveléstörténet a modern pedagógusképzésben. In: Mészáros István (szerk.): *A főis-
kolai-egyetemi neveléstörténeti oktatás mai problémái*. A Hani alapítvány által rendezett keszthelyi konfe-
rencia anyaga. Budapest. 5–11.
- Leon, A. (1985): *The history of education today*. UNESCO, Paris. 14.
- Majorek, Cz.: *Seeking Progression in Teaching the History of Education: The Significance of the Course In-
troduitory Section*. In: Working Papers ...
- Mészáros István (1991): Neveléstörténet-oktatás és kutatás Magyarországon 1948–1990. *Új Pedagógiai Szem-
le*, 7–8. sz. 33–48.
- Nagy Péter Tibor (1991): *Paradigmaváltás az oktatástörténet-írásban*. Oktatókutatási Intézet, Budapest.
- Pollock, L. A. (1983): *Forgotten Children*. Parent-Child Relations from 1500 to 1900. Cambridge University
Press.
- Schnell, R. L. (1987): Sources for Constructing a New History of Education. In: R.F. Lawson, V. D. Rust és S.
M. Shafer (szerk.): *Education and Social Concern: An Approach to Social Foundations*. Prakken
Publications, Ann Arbor, Michigan. 34–47.
- Smith, J. K. (1992): *Biography as an Educational History Form in Research and Teaching*. In: Working
Papers ...
- Sola, P. (1992): *The History of Education Between Two Explosions: the Explosion of the Disciplinary Unit of
History and That of Traditional Humanism*. In: Working Papers ... 285–305.
- Szabolcs Éva (1990): A család- és gyermekkortörténeti kutatások újabb fejleményei. *Magyar Pedagógia*, 90.
3–4. sz. 170–184.
- Szabolcs Éva (1986): Gyermekortörténet – családtörténet. *Pedagógiai Szemle*, 4. sz.
- Zibolen Endre: A neveléstörténet helye a modern pedagógusképzésben. In: Mészáros István (szerk.): *A főisko-
lai-egyetemi neveléstörténeti oktatás mai problémái*. A Hani alapítvány által rendezett keszthelyi konfe-
rencia anyaga. Budapest. 30–39.

Working Papers and Draft Papers for Meeting of History of Education as a Field of Research and Teaching (1992), A Standing Working Group within the International Standing Conference for the History of Education, Barcelona.

ABSTRACT

ÉVA SZABOLCS: HISTORY OF EDUCATION AND PEDAGOGY

This article attempts to reveal trends in interpreting the position and function of history of education as a social science. Such an outlook may offer valuable information for those interested in the history of education in Hungary. Much of the article is based on a volume published in Barcelona 1992 within International Standing Conference for the History of Education. It seems evident that history of Education is interpreted by most scholars in a broader sense, that is, its subject is defined wider than merely the history of schooling.

MAGYAR PEDAGÓGIA 92. Number 2. 215–221. (1992)

Levelezési cím / Address for correspondence: Szabolcs Éva, Eötvös Loránd Tudományegyetem Neveléstudományi Tanszék, H-1146 Budapest, Ajtósi Dürer sor 19–21.